

Mens vi venter på kommissionen...

Engang for længe siden nedsatte en regering under en socialdemokrat, der hed Poul Nyrup Rasmussen, med en justitsminister, der hed Frank Jensen, en kommission, der skulle undersøge Politiets Efterretningstjenestets aktiviteter under den Kolde Krig. Siden har det ene år taget det næste, og både Nyrup og Jensen har forladt dansk politik. Så hvem kan næsten huske, at der fandtes en PET-kommission, og hvad den egentlig skulle til for? Hvad har den reelt kostet i tid og penge? Hvad kan man forvente af et projekt af sådanne dimensioner?

Hvis nogen overhovedet kan huske PET-kommissionen for noget som helst, så er det bestemt ikke Kommissionens egen skyld. Den har holdt meget lav profil. Der er ikke sluppet nogen resultater ud fra den i utide. Der har ganske vist været afholdt fire offentlige afhøringer i Kommissionens snart tiårige levetid, fordi lovgiverne havde åbnet netop den mulighed. Til gengæld har Kommissionen ikke haft sin egen hjemmeside, hvad der i dag ellers er en minimumsfordring for de fleste forskningsprojekter. Kommissionen er på åbenhedsområdet paradoksalt blevet overhalet af både Politiets og Forsvarets Efterretningstjenester med flere længder.

Kommissionen blev vedtaget i Folketinget tilbage i 1999. Det skete efter en vedholdende debat om den Kolde Krig. Fokus på PET kom ikke mindst efter afsløringen i 1998 af, at PET havde haft en agent i Socialistisk Arbejderparti tilbage i firserne. Spørgsmålet dirrede naturligvis i luften, hvorvidt PET under den

Kolde Krig havde overvåget danskere på grund af "lovlig politisk virksomhed", selvom Hilmar Baunsgaards regering i 1968 i en erklæring havde lovet ikke at gøre det. Det er således en lov i ryggen på Kommissionen, hvilket unægteligt gav den formelt større pondus, end en almindelig bestilt undersøgelse. Loven blev vedtaget med 58 stemmer (S, SF, RV, EL og KRF) mod 50 (V, KF, DF, CD og FP).

Det kommissorium, som "Lov om undersøgelse af politiets efterretningsvirksomhed på det politiske område og af de aktiviteter, der var baggrunden for denne virksomhed" udstyrede Kommissionen med, var meget bred. Den skulle både undersøge:

"– Politiets efterretningsvirksomhed i perioden 1945-1989 i forhold til politiske partier, faglige konflikter og politisk-ideologisk prægede grupperinger og bevægelser i Danmark og – Karakteren af de aktiviteter i politiske partier m.v., der i den nævnte periode var baggrunden for politiets efterretningsvirksomhed på dette område."¹

Det var unægtelig en ordentlig mundfuld. Folketinget bad med den åbne formulering dybest set om at få afdækket hele PET's historie under den Kolde Krig, og afhængig af, hvor mange tjenestestener havde haft i kikkerten, også en ikke ubetydelig del af Danmarks politiske historie i samme periode. For at det ikke skulle være nok, så lagde politikerne pres på Kkommissionen ved, at statsministeren lige nåede at få sagt, at "hver en sten, vil blive vendt".

Kommissionen skulle ikke udelukkende have et historisk tilsnit. Det skulle nemlig også

*Debatredaktion:
Karen Westphal Eriksen
Thomas Wegener Friis
Iben Vyff*

bedømme, hvorvidt PET havde holdt sig til den føromtalte regeringserklæring fra 1968. Blandingen mellem jura og historie kom i praksis til udtryk i, at Kommissionen blev sammensat af to jurister og to historikere, der skulle indstilles af Københavns og Århus Universiteter, samt en formand indstillet af præsidenterne for de to landsretter. Derved undgik de besluttede politikere, at en historiker som Bent Jensen fra Frørup kom ind i kommissionen.

Efter nogen sværdslag endte Kommissionen med at bestå af Ditlev Tamm og Henrik Nissen fra Københavns Universitet samt Jens Vedsted Hansen og Johnny Lauersen fra Århus. Formand blev landsdommer Ulla Rubinstein. I løbet af det forløbne tiår, har Kommissionen været nødt til at hente nyt mandskab, da flere af medlemmer faldt fra på grund af helbredsproblemer. Således måtte landsdommer Leif Aamand overtage stafetten fra Ulla Rubinstein, og Regin Schmidt fra Henrik Nissen.

Til deres rådighed havde PET-kommissærerne en stab af historikere, der understøttede arbejdet og en forhørsleder. Derudover udstyredes den med noget, der må anses for at være en supertrumpf for enhver historiker, nemlig formuleringer om, at "Enhver har pligt til at stille dokumenter og andet foreliggende materiale til rådighed for undersøgelseskommissionen, når kommissionen anmoder om det" og "Enhver er efter anmodning fra undersøgelseskommissionen forpligtet til at afgive forklaring for kommissionen som vidne".

Loven sagde til gengæld ingen ting om, hvornår Kommissionen skulle være færdig, endsige, hvad den måtte koste. Siden da

har den rullet derudaf. At dømmene på de offentlige meddelelser fra Kommissionen har den i de seneste år været lige på nippet til at afslutte arbejdet. Imens har den ladet taxameteret køre. Tidligere udenrigsminister Uffe Ellemann hævdede i 2002, at der skulle være investeret 22 millioner alene i Kommissionens kontorer. I starten af 2008 fremkom tallet 57 millioner for Kommissionen, men hvorvidt boligudgifterne her var indbefattet er usikkert. Hvis Kommissionen nærmer sig en afslutning, vil regningen altså lande et sted mellem 50-100 millioner kroner.

Uanset om den ender i den høje eller lave ende af skalaen, vil der være tale om et enestående samtidshistorisk projekt, alene på grund af prisen. Hvad der kommer ud af projektet forstår endnu. I følge Kommissionens lov § 20 skal den aflevere en undersøgelse til justitsministeren, der offentliggør den. Der er ikke specificeret, i hvilket form rapporten skal være. Skal der for eksempel være fodnoter i den?

Foran sig har Kommissionen skubbet en række vigtige spørgsmål om, hvad der skal ske med PET arkivet. Nyrup regeringen nedsatte i 1998 – altså året før PET-kommissionen – det såkaldte Wendler Petersen-udvalg, der skulle udarbejde et nyt regelsæt for PET's arbejde. Dette arbejde, der handlede om PET's fremtid og angiveligt ikke var særlig populært i efterretningstjenesten, blev behændig sat i bero af Kommissionen. Ikke at det blev nævnt i loven, sådan kom det blot til at virke. Kommissionen blev derved også en behagelig sovepude for fornyelse i PET, også i spørgsmålet om, hvad der skulle ske med arkivet. I 2003 afgav statsminister Anders Fogh

Rasmussen imidlertid et løfte til landets forskere af vidtrækkende karakter, idet han tilsikrede alle landets forskere samme adgang til statens arkiver, som DIIS-udredningen og PET-kommissionen.² Den fulde konsekvens af denne liberalisering forestår endnu i PET-arkivet, da ingen forskere uden for PET-kommissionen ved hvilke vilkår, den arbejder under. Indtil da har Kommissionen i det daglige snarere virket modsat, idet den har indhentet dokumenter fra PET, der derefter er låst for andre forskere. Vil det ende med uhindrede adgang til arkiverne, som nogen historikere allerede før kommissionens nedsættelse gjorde sig til talsmænd for?

Spørgsmålene og forventningerne til PET-kommissionen er mange. De er også forskellige afhængig af, hvem der spørger. Arbejderhistorie kan ikke berøre alle aspekter af en sag, der snart har løbet i ti år. Men redaktionen har besluttet at give bolden op til en første "ønskerunde", inden den formodentlig tunge rapport en gang i fremtiden rammer den intetanende offentlighed. Et kortfattet oplæg med ønsker til den forestående rapport har opfordringen fra Arbejderhistorie lydt.

Knud Holt Nielsen

Thomas Wegener Friis

Bent Blüdnikov, journalist, tidl. debatredaktør på Berlingske Tidende

Der foregik og foregår en hemmelig krig. Denne skjulte spøgelseskrig handler om de hemmelige tjenester og deres forsøg på at forhindre vold, terror og spionage. Jeg har selv skrevet en smule om denne krig, fordi jeg til

Sagen om PET rullede for alvor i foråret 1998, da pressen kunne afsløre, at efterretningstjenesten havde forsøgt at rekruttere en ung mand til at infiltrere den lille venstreorienterede ungdomsorganisation REBEL. De unge rebeller, som var kendt for deres humoristiske teateraktioner og happenings, valgte dog at se det hele fra den muntre side. Få dage efter mødte de op foran PET hovedkvarter på Bellahøj i ført bar numse og demonstrationsbanner med parolen "vi skjuler intet – hvad skjuler Pet". En af de nøgne rebeller gik med et større følge af politi og pressefolk op og afleverede en lille skrivelse til efterretningstjenestens chef Birgitte Stampe, da de mente, at de måtte kunne tale om det over en kop saftevand. Da Birgitte Stampe ikke ville komme frem trods taktfast råben, måtte de til sidst gøre alvor af truslerne og smide banneret. Ugen efter var rebellerne på plads igen. Iført teaterskæg, lange overfrakker, aviser med huller i, kikkerter, kameraer og andet godt, tilbragte de en dag med at stå i buskene omkring PETs hovedkontor og overvåge efterretningstjeneste, da der var mistanke om, at den foretog ulovlig overvågning – og den slags er som bekendt ulovligt. PET på deres side havde svært ved at kapere, at de unge socialister ikke rigtig tog dem særlig alvorligt. "Vi synes faktisk ikke det er spor morsomt", lød det hvæsende, da en af de unge rebeller stak hovedet ind af vinduet med et kamera og sagde "smil til fotografen" (der var dog ingen film i kameraet).

Berlingske Tidende har skrevet om den såkaldte Force 17 sag i 1980'erne. Det drejede sig om 6-7 palæstinensere, der i 1980'erne efter al sandsynlighed – det var i hvert fald hvad statsminister Poul Schlüter sagde i en erklæring i

1989 – havde til hensigt at myrde bl.a. Israels præsident Chaim Herzog under dennes besøg i København i 1987, overrabbiner Bent Melchior, chefredaktør Herbert Pundik og bl.a. den israelske Mossad agent Silvia Raphael,

der boede i Norge. Gruppen var særdeles farlig og absolut ikke den eneste farlige grupper, der opererede i Europa og i Danmark. Alle kender nu til Blekin-gegadebanden og dens nære samarbejde med den palæstin-

siske terrorgruppe PFLP, men der var andre grupper på spil. Jeg forsøger for tiden at skrive en bog om det samlede terrorbillede i Norden i 1980'erne.

Derfor har jeg også søgt om adgang til arkivalier fra Politiets Efterretningstjeneste og Justitsministeriet om den slags sager. Man finder så ud af, som andre har gjort før mig, at man stort set ingenting får. Det er samme afvisning hver gang, nemlig at af hensyn til rigets sikkerhed, forholdet til andre lande og privatlivets fred kan man ikke udlevere noget som helst. Selv ikke sager af klar historisk betydning, som ingen politisk relevans har i dag, kan der udleveres noget om.

Håber man på at få mundtlige kilder til at snakke, så mødes man af samme afvisende holdning. Vi har en meget loyal embedsmandsgruppe i Danmark, og ingen PET folk eller ansatte i ministerier vil sige noget som helst. Grevil er en undtagelse, men han var vist nok også lidt for sig selv.

Derfor er det meget svært at skrive om den hemmelige krig, og det er meget ærgerligt, fordi det var og er en væsentlig del af vor historie, som alle har krav på at blive informeret om – altså med undtagelse af de naturlige hensyn til det hemmelige arbejde og andre nationer, som naturligt må sætte en grænse. Men terrorismen er en meget vigtig del af vor historie, hvilket jeg selvoplevet kan bevidne. Jeg stod selv på Blekingegadebandens såkaldte z-file dengang i 1989, og det var for mig og de godt 500 andre jøder, der stod på listen, en særdeles ubehagelig oplevelse. Hvorfor stod vi der, og hvad skulle oplysningerne bruges til? Det ved vi endnu ikke, fordi selv om sagen blev bragt op i retssagen

mod banden, så blev alle internationale terroraspekter strøget af tiltalen. Og jeg føler, at vi har en naturlig ret til at vide, hvad der skete og hvorfor. Sidste gang der florerede den slags lister var under besættelsen, da nazisterne fik fat i Mosaik Troessamfunds medlemsliste.

Sagen minder en smule om krigstiden, hvor bl.a. historikeren Vilhjalmur órn Vilhjalmsson for nogle år siden forsøgte skrive om de udenlandske jøder, der blev udvist i 1930'erne. Hans ansøgninger om aktindsigt blev afvist med henvisning til privatlivets fred. Han måtte da indvende, at dette hensyn var temmelig omsonst, fordi de udviste jøder i stor udstrækning var blevet myrdet i tyske koncentrationslejre. Hensynet syntes mere at gælde de danske embedsmænd, der havde udvist jøderne, end de udviste jøder. Heldigvis lykkedes det Vilhjalmsson efter mange krumspring til sidst at få adgang til dele af materialet og han fik skrevet bogen "Medaljens bagside".

Der er ingen overvejende grund til stadig at hemmeligholde efterretningstjenestens materiale. Meget kunne fortælles, som det da også til en vis grad bliver i andre lande. Vi har en hemmelighedskultur, der synes styret af et stabilt og loyalt embedsmandskorps.

Vi har nu ventet i 10 år på den såkaldte PET kommission. Vil den nogensinde komme med en rapport, og vil den da være interessant? Terrorkrigen var farlig og livstruende, og den er desuden vigtig, fordi historien om den minder os om, at Danmark ikke blot var en lille hyggekrog i verden, men at vi var en del af en brutal verden. Vi har brug for den belæring også her og nu, og

derfor er det så farligt, hvis vi ikke får den del af historie. Mit håb er derfor, at PET kommissionen og selvstændige historikere fortæller den fulde og hele sandhed om vold og terrorisme og forsøget på at bekæmpe terroristerne.

Netop i spørgsmålet om kampen mod terrorisme samarbejdede PET intenst med andre landes efterretningstjenester, og det var meget dramatiske ting, der foregik i Europa i 1980'erne. Denne historie er en af de mest dramatiske og vigtige i vort lands historie, og vi har endnu ikke fået den fortalt. I vid udstrækning kunne man nu godt fortælle historierne – der i øvrigt er stærkt fortjenstfulde for PET. Når vi ikke får dem fortalt, og når embedsmændene vogter over deres arkiver, skyldes det i mindre grad, tror jeg, hensynet til rigets sikkerhed og forholdet til andre lande, men i højere grad en gammel embedsmands kultur, der tiltager sig ret til at beslutte, hvad befolkningens skal vide.

Hans Jørgen Bonnichsen,
tidl. Operativ chef i Politiets Efterretningstjeneste

Det var i 1998, året efter at jeg var blevet ansat som chefkriminalinspektør i PET at tre kritiske Tv-udsendelser om "Den hemmelige tjeneste" startede en næsten uendelig historie om PET's påståede ulovligheder, specielt om tjenestens registrering af lovlig politisk virksomhed. Mediernes behandling af PET var knaldhård og langvarig. Det var et regulært tæppebombardement. I mit arkiv fylder presseklippene over 2.000 A-4 sider. Presseklip, hvor visse af mine

medarbejdere blev hudflettet og udstillet i den offentlige gabe-stok, uden at kunne tage til gen-mæle. Det sluttede med nedsæt-telse af Kommissionsdomstolen i 1999.

Jeg har mange forventninger til Kommissionens redegørelse, men de vigtigste er:

– At undersøgelsens er så strin-gent, uanset en negativ eller po-sitiv vurdering af PET's aktivite-ter, at den ikke kan bruges i "værdikampen" til nye politiske slagsmål om f.eks. den kolde krigs kollaboratører, men til dens formål, som lære til og styrke af PET's fremtidige indsats

– At undersøgelsen er i stand til tydeligt at forklare forskellen på politiets reaktive, strafforfølgen-de virke og en efterretningstjene-stes proaktive, forebyggende opgave, aom er at forebygge, modvirke og forhindre stats-fjendtlige aktiviteter på dansk jord, og at dette kræver forskelli-ge metoder

– At undersøgelsen er så klar og anvendelig, at den øjeblikkelig kan bruges som startskud til det på niende år "sovende" Wendler-Pedersen udvalg", der skal se på en eventuel fremtidig lovgivning om PET's virke

– At personalet i PET føler, at de er blevet målt og vejlet med de rette målestokke, så de fornem-mer – uanset et negativt eller po-sitiv udfald – at der er ydet dem "fair trial".

Det er vigtigt for de enkelte indi-vider i undersøgelsen, men også for historieskrivningen, at arbej-det er gennemført så fuldstæn-digt som mulig. Der må ikke længere herske tvivl for nogen om PET's indsats under den kol-de krig, og slet ikke i PET. Tje-nestens egen evaluering af un-

dersøgelsen er afgørende for op-timering af kvaliteten i deres ar-bejde og for at bevare tilliden i den danske befolkning. Det er vigtigt i disse terror tider, der sikkert også en dag vil blive gjort til genstand for undersøgel-ser.

Hans Davidsen-Nielsen, journalist på Politiken

Det, jeg er mest spændt på at se, er, hvordan kommissionen be-dømmer PET-chefen Arne Niel-sens nedfotografering af de hem-melige kartoteker. Efter rege-ringserklæringen i 1968 mod po-litisk registrering gav Arne Niel-sen sine medarbejdere ordre til lade arkiverne kopiere, hvorefter han gemte mikrofilmene på den danske ambassade i USA. Jus-titsminister Knud Thestrups pri-vate dagbog efterlader ingen tvivl om, at det var den forbudte del af arkivet, som blev nedfoto-graferet; den del, som burde ha-ve været destrueret. Derved kun-ne PET have tryllet oplysningerne frem igen, hvis regeringserk-læringen – som Arne Nielsen var en meget stærk modstander af – blev ændret af en ny regering. Imidlertid døde han pludselig i 1970, og først da hans efterføl-ger som PET-chef opdagede kop-ien, blev den ansvarlige mini-ster orienteret og mikrofilmene beordret brændt.

Det skal blive spændende at se, om PET-kommissionen har fundet flere nye oplysninger, som kaster lys over affæren. El-ler om kommissionen køber tid-ligere PET-medarbejderes for-klaring om, at der blot var tale om et helt lovligt backup-arkiv.

Bent Gravesen, historiker, chefkonsulent i Socialistisk Fol-keparti:

Jeg glæder mig i denne tid. Nu falder julesneen hvid. Sådan be-gynder den gamle fortælling om Peters Jul. Men når jeg glæder mig i denne tid, så er årsagen en anden. Jeg glæder mig, fordi nu må resultaterne af PET-kommis-sionen snart falde. For hele 9 år siden, da PET-kommissionen blev nedsat, blev jeg lovet, at kommissionen – modsat PET selv – ville fortælle mig, om jeg som aktiv i den danske Vietnam-bevægelse og som politisk orga-niseret i og omkring partiet Ven-stresocialisterne (VS) fra 1968 og frem til slutningen af 1980-erne, blev registreret af PET, selv om det ulovlige i min politi-ske aktivitet kun bestod i at sætte et par plakater eller tre op på lidt uautoriserede steder.

Jeg husker endnu, da jeg en-gang omkring 1970 passede So-cialistisk Bogcafé i Horsens og fik besøg af en betjent, der ville snakke med formanden for Venstresocialisterne i Horsens, Bent Gravesen, fordi der var hængt VS-plakater op på ulovli-ge steder. Jeg svarede ham, at jeg var Bent Gravesen; men at jeg ikke var formand for Ven-stresocialisterne. Sådan én havde vi nemlig slet ikke – det var jo i kollektivismens tid.

Jo. Bent Gravesen var for-mand for Venstresocialisterne. Det vidste betjenten helt be-stemt. Da jeg spurgte ham, hvor han vidste det fra, ville han ikke svare. Han vidste det bare. Straks gik sammenhængen – el-ler rettere den sammenhæng, jeg gættede på – op for mig, nemlig at betjenten havde fået oplysning-erne fra PET, og at PET havde troet, at når jeg var kontaktper-

son for partiet i Horsens, og som kontaktperson fik tilsendt materiale fra partiledelsen i København, så var jeg selvfølgelig også den lokale formand.

Med dette gæt i baghovedet tog Fanden ved mig. Jeg fortalte den rare betjent, hvor han kunne finde formanden for VS i Horsens. Glad gik betjenten videre på sin færd. Selv ringede jeg straks til den pågældende partikammerat, der var lige så lidt formand som jeg selv. Jeg fortalte ham om betjenten og de ulovligt opsatte plakater, og vi aftalte, at han skulle gøre som jeg: helt korrekt nægte at være formand og derefter – mindre sandfærdigt – give et navn og en adresse på formanden.

Jeg kan ikke huske, hvor længe der gik, inden betjenten vendte tilbage til Socialistisk Bogcafé – efter en rundtur hos lokale VS-ere, der ikke var partiformænd. Jeg fortalte så den rare betjent, at vi havde fået stjålet nogle plakater fra bogcaféen. Måske var det nogle af de stjålne plakater, der var blevet sat ulovligt op, foreslog jeg ham...

Om han endte med at tro på den historie ved jeg ikke. Vi hørte i hvert fald aldrig mere til ham. Bagefter har jeg flere gange tænkt på, om PET nu havde registreret alle de VS-ere, som betjenten nåede at besøge den dag. Tænk, måske får jeg svar nu, når PET-kommissionens rapport endelig kommer.

Måske får jeg også svar på, hvordan PET samarbejdede med Hjemmeværnets Efterretningsvæsen, som jeg som Vietnamaktivist og VS-er i Horsens også havde tæt ind på livet. Netop da jeg som 15-16-årig var på vej ind i et venstreorienteret engagement, kom det frem, at Hjemmeværnets Efterretningsvæsen hav-

de registreret en eller flere lokale medlemmer af Socialistisk Folkeparti. Et år eller to senere var jeg til fest hos en veninde, hvis forældre var på hjemmeværnsøvelse. Hun betroede mig, at hendes meget fædrelandskærlig far havde et eller andet med Hjemmeværnets Efterretningsvæsen at gøre, og at hun var flov over, at han måske – med SF-sagen in mente – også registrerede mig og min politiske færd. Selv om hun ikke delte mit venstreorienterede engagement, ønskede hun ikke, at jeg blev hemmeligt registreret.

Hun foreslog derfor, at jeg som en slags kompensation kunne få lov at lytte med på det telefonnet, som hun vidste, hendes far var tilknyttet. Så vidt jeg husker, koblede jeg mig på via en bestemt opringning og et kodeord. Da jeg fik lov at koble mig på nogle få minutter, fik jeg del i en kodet kommunikation, som jeg ikke forstod noget af. Af frygt for, at larmen fra festen i stuen ved siden af ville røbe mig, aftalte vi, at jeg hurtigt lagde røret på.

Den dag i dag ved jeg ikke, om det var et telefonnet for Hjemmeværnets Efterretningsvæsen, som min veninde mente, eller om det blot var et telefonnet for selve Hjemmeværnets officerer og den omgang 'røvere og russere', der var i gang. Nu når PET-rapporten kommer, forventer jeg om ikke at kunne få svar på det, så dog at få belyst, om og i givet fald hvordan PET samarbejdede med folk i Hjemmeværnet om at registrere mig og andre lovligt politisk aktive på den danske venstrefløj.

Peer Henrik Hansen,
undervisningsassistent, Roskilde
Universitetscenter

Efter snart 10 års arbejde må det forventes, at PET-kommissionens rapport kommer vidt omkring i undersøgelserne af Danmark under den Kolde Krig. PET's virke under den Kolde Krig skal ses og forstås i lyset af den verdensomspændende ideologiske konflikt mellem Øst og Vest, som satte den internationale dagsorden. I Danmark fandtes yderligtgående elementer, som var parat til at gå langt for at få sine politiske mål opfyldt. Glemmes dette, vil det give et forkert og skævt resultat.

Kommissionens rapport bør give en nøje beskrivelse af PET's forhold til den politiske ledelse i Danmark. PET var og er et redskab for den til enhver tid siddende regering, og det er i det lys, at tjenestens aktiviteter skal ses. Efterretningstjenester handler sjældent fuldstændig på egen hånd og har næppe heller gjort det i Danmark. Derfor må kommissionen komme ind på forholdet mellem PET og politikerne – i og uden for regeringen.

En vigtig aktør i den forbindelse er Socialdemokratiet. Amerikanske arkiver viser, at socialdemokraterne var aktive på det efterretningsmæssige område i 1940'erne – også når de ikke havde regeringsmagten – og at særligt H.C. Hansen havde stor forståelse for efterretningstjenesternes betydning i fremtiden.

Ud fra vor historiske viden fra Norge og Sverige er der god grund til at forvente et meget tæt – måske endda sammenflydende – forhold mellem PET og Socialdemokratiet. Derfor vil en afdekning af samarbejdet mellem

PET og Arbejderbevægelsens Informationscentral (AIC) være vigtig. Igen må resultaterne sættes i forhold til tiden og den internationale situation.

Hvis kommissionens medlemmer har kunnet holde sig fri af politiske dagsordner, er der all mulig grund til at glæde sig til kommissionens rapporter, da PET-kommissionen har haft eksklusiv adgang til et stykke vigtig danmarkshistorie.

Bent Jensen, leder af Center for Koldkrigsforskning, Forsvarsministeriet.

Jeg håber først og fremmest, at PET-kommissionens omfattende og langvarige undersøgelser vil resultere i et klart skrevet og overskueligt værk, som ikke kun fagfolk fra den allerinderste kreds vil kunne læse.

Kommissionen blev i sin tid nedsat, fordi der blev rejst tvivl om, hvorvidt PET havde holdt sig inden for lovens rammer og fulgt de instrukser, som skiftende justitsministre havde givet tjenesten. Egentlig er det foruroligende, at besvarelsen af et så vigtigt spørgsmål skal tage så lang tid. Mit eget (håber jeg) kvalificerede gæt vil være, at PET altovervejende holdt sig inden for loven.

Det fremgår af loven om PET-kommissionen, at lovens givere helt overvejende forestillede sig, at kommissionen skulle arbejde som en art domstol med vidneafhøring som det væsentlige. Som jeg har forstået det, har undersøgelsen imidlertid udviklet sig til en altovervejende arkivbaseret undersøgelse.

Det skal derfor blive interessant at erfare, om PET-kommis-

sionen har haft ubegrænset adgang til PETs arkiv og andre relevante arkiver – og om kommissionen har fået mulighed for at anvende det klassificerede materiale uden for snærende begrænsninger.

PET-kommissionens anden opgave – at beskrive det miljø, som PET skulle overvåge – er jo en historisk undersøgelse. I sig selv er det interessant, at en overvejende juridisk kommission også skal drive historieforskning. Jeg ser frem til at læse den historiske udredning og håber, at den bliver konkret og nærgående og ikke generel og abstrakt. Jeg er også spændt på at læse kommissionens vurdering af, om dette "miljø" i dets skiftende former under Den Kolde Krig udgjorde nogen trussel mod den bestående samfundsorden.

Det skal endvidere blive interessant at se, hvordan de to elementer i det færdige værk – det juridiske og det historiske – vil komme til at spille sammen.

Erik Kulavig, leder af Center for Koldkrigsstudier, Syddansk Universitet

Da DIIS-rapporten kom på gaden i 2005, stod der i indledningen at:

"PET-Kommissionen takkes for godt samarbejde. I forståelse med PET-Kommissionen har der på et enkelt område været en vis arbejdsdeling, således at DIIS har påtaget sig den overordnede dækning af MfS's (Stasis) arbejde i Danmark, mens PET-Kommissionen i højere grad end DIIS dækker sager vedrørende enkeltpersoner, idet DIIS har set det som sin primære opgave at behandle de store linjer i den østli-

ge efterretningsindsats mod Danmark." ³

Der har med andre ord været et samarbejde og en arbejdsdeling mellem de to regeringsrapporter. Hvordan det samarbejde i praksis er blevet håndteret, kan man lede længe efter i DIIS-rapporten. Måske fordi DIIS ikke ønskede at tage "for tidligt" hul på PET-kommissionens resultater(?)

Det vil derfor blive spændende at få belyst, hvordan de to store statslige, kanoniske rapporter om den Danmark under den Kolde Krig har arbejdet sammen i praksis. Hvilke afsnit spiller sammen? Hvor tager den ene over fra den anden? Hvorfor måtte nogen emner belyses i 2005 og andre venter i årevis? Hvilke emner var man enige om ikke at berøre eller blot at vende marginalg.

Hanne Reintoft, tidl. Medlem af Folketinget

Da DIIS-rapporten kom på gaden i 2005, aktualiserede den et vigtigt spørgsmål, der havde ligget og slumret siden den Kolde Krigs tid. Rapporten havde ukritisk citeret PET-dokumenter, der skulle handle om mine og et par andre tidligere SF'eres kontakter til DKP'eren Poul Emmanuel. Chefen for DIIS-rapporten Svend Aage Christensen var hurtigt ude at trække historien tilbage. At det var en historie, der ikke holdt vand, var for så vidt ikke så afgørende, selvom det klart er nok så vigtigt, når statsautoriserede rapporter skal udrede vores historie. Det principielle i den sag er, at nogen fremmede har adgang til PET's hemmelige

dokumenter, uden at de menesker, de handler om, har det. DIIS, PET-kommissionen og udvalgte forskere som Jyllandspostens Bent Jensen kan læse, hvad PET ved – eller rettere mente at vide om mit og andres liv. Men jeg kan ikke se det og har ingen mulighed for at rette op på eller forsvare mig over for de fejl og misforståelser, der ligger i arkiverne. Det føles som et ekstra overgreb oven i det overgreb, som overvågningen var.

Jeg forsøgte efter DIIS-rapporten, at få PET til at vise mig det, de havde liggende. Det må siges at være en svær skuffelse. Resultatet blev myndighedsobstruktion af værste slags. Nok endte jeg med efter advokats mellemkomst af få et par sider forlagt i det nye store PET-hovedkvarter i Buddinge. Men at der var mere end de løsrevne sider, var indlysende. Det kom jeg imidlertid ikke i nærheden af “af hensyn til statens sikkerhed”. Jeg må virkelig have været en trussel mod statens eksistens, når historien om overvågningen i dag så mange år efter, at den Kolde Krig officielt sluttede, skal holdes skjult.

Spørgsmålet om egenaces er helt grundlæggende, ikke bare for historien, men i høj grad for retssikkerheden. Jeg er meget spændt på, hvordan PET-kommissionen har forvaltet deres ansvar over de mennesker, der var mål for statens overvågning. Skal vi atter gang ud og rette deres fejl. Svend Aage Christensen sagde, at DIIS ikke havde haft mulighed for at efterprøve deres oplysninger. Med næsten ti år på bagen kan tid næppe være PET-kommissionens problem.

Når PET-kommissionen er færdig, falder politikernes sidste forsvarsstilling over for spørgs-

målet om egenaces. Alt for længe har man brugt kommissionen som syltekrukke og henvist til, at man ikke kan træffe beslutninger, så længe den arbejdede. Nu må ventetiden være slut. Lad os for lov til at se det, PET påstår, er vores historie. Når overvågede i andre lande kan få deres ret, hvorfor skulle det være så vanskeligt i Danmark?

Søren Søndergaard, medlem af Europaparlamentet

Op igennem 1980'erne holdt Socialistisk Arbejderparti, som i dag er en del af Enhedslisten, sine sommerlejre på Samsø.

Som medlem af arrangørgruppen var jeg et år kommet lidt før lejrens start, bl.a. for at modtage nøgler og instrukser fra en lærer på Nordsamsø Efterskole. Efter det praktiske var overstået, stod vi og snakkede over en pilsner, hvor læreren så fortalte, at efterskolen var blevet opsøgt af to PET-folk fra Århus, som direkte havde opfordret til, at skolen ikke blev udlejet til SAP.

Egentlig ganske tankevækkende! På det tidspunkt nøjedes PET ikke med at overvåge SAP i hoved og bagdel. Nøjedes ikke med at plante agenter i organisationen. Nøjedes ikke med at bryde ind i partiets lokaler og læse partiets breve og dokumenter. Nøjedes ikke med at indsamle alle mulige personlige detaljer om organisationens medlemmer. Nøjedes ikke med at registrere ganske almindelige danskere, som i tusindvis skrev under på, at partiet kunne opstille til folketingsvalg.

Nej, PET gik skridtet videre. De forsøgte – som eksemplet fra Samsø viser – at forhindre politi-

ske partier i at udføre deres lovlige politiske arbejde. PET overvågede ikke bare for at forhindre, at demokratiet blev undermineret. De underminerede det selv!

Noget af ovenstående ved vi fra afdøde Anders Nørgaard. Han var en af de agenter, som PET plantede i SAP – i øvrigt uden den nødvendige godkendelse fra den ansvarlige minister. Men Anders blev stadig mere demoraliseret over, hvad det egentlig var, han lavede og hvorfor. “Der foregik intet, som var værd at holde øje med”, forklarede han senere. Til sidst blev det bare for meget.

Efter flere tilløb stod han frem i to udsendelser på TV2 i begyndelsen af 1998. Så kunne katten ikke længere holdes nede i sækken. PET-kommissionen blev nedsat og nu – 10 år efter – venter dens redegørelse.

PET-kommissionen har brugt rigtig lang tid og rigtig mange penge på sin undersøgelse. Der må åbenbart have været meget at komme efter. Personligt vil jeg såmænd være tilfreds, hvis kommissionen giver et klart svar på ét spørgsmål, som jeg har tænkt på i over et kvart århundrede: Hvordan pokker kunne PET anse det for at være sin opgave at forhindre et legalt politisk parti i at afholde en fuldstændig åben og offentlig tilgængelig sommerlejr på Samsø? Der må da være en forklaring!

Poul Villaume, professor, Københavns Universitet

PET-kommissionens beretning har, når den udkommer i 2009, været undervejs i 10 år. Efter sigende vil den fylde flere tusinde

sider i flere bind. I modsætning til, hvad visse politikere og selv nogle faghistorikere har udtalt i de senere år, så er det faktisk ikke så overraskende, at arbejdet har taget så lang tid.

Dybtgående historisk, arkivbaseret forskning tager nu engang tid – megen tid, hvilket nok kan være svært at forstå for mange i disse tider, hvor de studerende på universiteterne skal være færdige så hurtigt som overhovedet muligt, uanset om det går ud over fordybelsen, og hvor de ansatte undervises og forskeres institutter bliver belønnet for at producere så mange publikationer så hurtigt som muligt – hvorved dybden og kvaliteten uundgåeligt på sigt vil lide skade.

Det kommissorium, Folketinget i 1999 vedtog for PET-Kommissionen, var særdeles bredt og omfattende formuleret. På baggrund af den til tider hetzlige kampagne, som visse kredse, aktivt bakket op af bestemte dele af pressen og åbenbart med sympati i regeringskredse, i 2005 og derefter førte mod nogle af resultaterne i den særdeles grundige, sobre og nuancerede DIIS-rapport om "Danmark under Den Kolde Krig", kan det ikke undre, at PET-kommissionen har ønsket så vidt muligt at 'vende alle sten'.

Det skal vise sig, om det bliver forgæves anstrengelser. Politiske kredse på Christiansborg har for længst antydnet forhåndskritiske bemærkninger om kommissionens arbejde, endda sekunderet af enkelte faghistorikere. Bl.a. med henvisning til de – unægtelig store – boligudgifter for kommissionen er det således intimiderende blevet nævnt, at "hvis der bliver så meget som en kommafejl [i beretningen], vil det være en skandale" (Weekendavisen, 7. sept. 2007).

Der vil utvivlsomt forekomme både kommafejl og faktuelle fejl og misforståelser – større eller mindre – i kommissionens beretning. Det kan slet ikke undgås. Intet væsentligt historisk forskningsprodukt har nogensinde kunnet unddrage sig den slags. Det afgørende er imidlertid, om beretningen føjer væsentligt nyt til vores viden om Den Kolde Krig og dens mekanismer på det efterretningsmæssige område på dansk grund. Det er der al mulig grund til at tro, at den på en række punkter vil gøre.

Mest interessant kan det blive at se bedømmelsen af, hvordan PET's billede af den indre trussel i Danmark så ud i skiftende faser af Den Kolde Krig, og hvor realistisk det var. Samt hvilket billede der tegnes af PET's rolle og betydning i den samlede Danmarkshistorie i perioden. Vil den systematiske udforskning af efterretningstjenesternes historie føje så afgørende nye og væsentlige aspekter til historieskrivningen om Den Kolde Krig, som det nogle gange hævdes?

Præmisser, tolkninger og konklusioner vil altid kunne diskuteres og kritiseres af offentlighed og fagfæller. Det er både naturligt, uundgåeligt og nødvendigt. For udforskningen af de danske efterretningstjenesters virksomhed under Den Kolde Krig slutter selvsagt ikke med kommissionsberetningens offentliggørelse. Al god forskning ægger til modsigelse og yderligere forskning, med nye spørgsmål og svar. Det vigtige er, at det kommer til at foregå på sober og saglig vis, og at de uundgåelige (parti)politiske indspark i debatten, uanset fra hvilken fløj, ikke kommer til at dominere diskussionen eller føre den på afveje.

Endelig, og ikke mindst, vil

det være væsentligt at holde øje med, hvordan myndighederne håndterer det enorme arkivmateriale, som kommissionen har arbejdet med. Vil andre faghistorikere få adgang til materialet, eller kun til dele af det? Hvornår og på hvilke vilkår? Spørgsmålene er væsentlige, også fordi efterretningsarkiver er af en helt særlig karakter, som kræver ekstraordinær faglig omhu, indsigt og erfaring at omgås, hvis der skal komme et meningsfuldt og loddigt resultat ud af arbejdet med dem.

Noter

1. http://www.folketinget.dk/doc.aspx?Samling/19981/lovforslag_oversigtsformat/L65.htm
2. http://www.folketinget.dk/Samling/20021/salen/F1_BEH1_42_4_165.htm
3. *Danmark under den Kolde Krig. Bd. 1.* København 2005. S. 13.

Hvad med arbejderne og '68'?

På 40 året for 68-oprøret er der ikke mangel på hyldest- og fyord til den efterhånden fyldige og mægtige fødselar. Nogle få historiske myter bliver brudt, nogle forbliver uantastet og lidt flere bliver skabt. En række borgerlige og vigtige samfundsstøtter, heraf ikke så få forhenværende 68'ere, der i dag er genfødt som Pianister eller på anden vis går i takt med et selvbevidst og selvtilfredst borgerligt Danmark, vil fortælle os, hvor galt afmarcherede de var i deres ungdom. Eller ligefrem, som tilfældet er med to næppe ubekendte og for-

henværende VS'ere, at deres politiske holdninger ikke har ændret sig mærkbart i mellemtiden. Ydermere vil enkelte, men fremtrædende, yngre radikalt-borgerlige historikere insisterende bygge videre på deres fortælling om "det gode" og "det onde" 1968. Det gode være sig det kulturelle, individuelle, antiautoritære og emancipatoriske oprør. Det onde være sig det politiske, totalitæristiske, revolutionære og følgelig fundamentalt samfundsforandrende oprør. Nuvel, fint nok, der er alt sammen meget forudsigeligt og kan næppe være anderledes med en sådan flyvsk fødselar, eller hvad?

Alligevel er det som om, der mangler et eller andet, noget betydningfuldt, nogen der ikke var inviteret med til festen, nemlig den danske arbejderklasse. Hvis man ser bort fra den kortvarige romance imellem franske arbejdere og oprørske studenter på Pariser-barrikaderne i 1968, så var det faktisk ret begrænset, hvad arbejderne og 68-oprøret havde at sige hinanden. Arbejderklassen, majoriteten i det danske samfund, stod på sidelinjen og iagttog undrende middelklassens og overklassens unge, som udfoldede deres oprør med alt, hvad dette indebar af flippege gevandter, langt hår, sjov tobak, fri forplantning og turboturmarxistisk retorik. Omvendt var der blandt 68'erne heller ikke den store forståelse for den danske arbejder, der jo var autoritetsstro, bestukket af storkapitalen, materialistisk og i det hele taget indbegrebet af "falsk bevidsthed". De få arbejdere, der tog springet og bevægede sig ind i oprørernes verden af universitetslærde ritualer, følte sig ikke udpræget velkomne i en verden, hvor en målrettede jagt på for-

mel politisk magt og trykke universitetsstillinger hurtigt smeltede sammen med ideerne om verdensrevolution eller flowerpower.

Imidlertid var den enkelte arbejder en hel del mere klar i hovedet, end de fleste af '68-oprørerne dengang evnede at forestille sig. Hvis man bløder oprørsbegrebet lidt op, så kan man sagtens hævde, at den danske arbejderklasse allerede havde gennemført indtil flere oprør, der havde langt flere dybdegående konsekvenser for den danske arbejders liv, end '68-oprøret fik i det hele taget. Arbejderne havde i små hundrede år kontinuerligt revolutioneret det danske samfund økonomisk, politisk og i særdeleshed kulturelt. Arbejderne havde kollektivt skabt et historisk uset niveau af indflydelse og materiel velstand for deres klasse og samfund. Hvis man indsnævrer perspektivet til udelukkende at omfatte arbejderklassens ungdom, så var de i 1950'erne kommet borgerskabets ungdom i forkøbet med en, efter tidens standarder, oprørsk materialisme baseret på, hvad den amerikanske kultur kunne byde på af rock n'roll, læderjaker, jeans og Coca Cola.

De kulturelle og politiske aspekter af '68-oprøret virkede derfor ikke videre tiltrækkende på den danske arbejderklasse. Heller ikke Den Nye Venstrefløjs fremvækst eller '68-oprørernes senere radikaliserende ændringer væsentligt på dette. Tværtimod tjente de evindelige fraktionsstridigheder og kontinuerlige angreb på Den Gamle Venstrefløj, det være sig den socialdemokratiske eller kommunistiske, primært til at svække venstrefløjen i al almindelighed. Konsekvensen var, at den etablerede

venstrefløj tabte terræn igennem sidste halvdel af 1960'erne, hvilket ultimativt muliggjorde højrepopulistiske fænomeners senere strandhugst blandt arbejdervælgerne. At en ikke ubetydelig andel af arbejderklassen hoppede med på den vogn, det kan sågar også opfattes som en form for arbejderoprør i kølvandet på 1968.

Hvad enten man var kommunistisk eller socialdemokratisk arbejder i 1960'erne, så var der altså mange gode grunde til at ryste på hovedet af et oprør, der stort set udelukkende var af og for borgerskabets ungdom. Som ung socialdemokratisk arbejder kunne det være overordentligt svært at forstå, at man efter 100 års intensiv kamp for en bedre materiel tilværelse, med værdige politiske og økonomiske og kulturelle rettigheder, fra den ene dag til den anden skulle gøre oprør imod selv samme resultater.

For den unge kommunistiske arbejder gjorde nogle af de samme overvejelser sig gældende. Fra kommunistisk hold blev 68'oprøret ydermere anskuet som et hedonistisk og individualistisk oprør rundet af vestlig decadence og dermed mere et symbol på kapitalismens forfald end egentlig fornyelse. Ud fra denne optik var oprørets politiske dimensioner af en meget lidt fundamental samfundsforandrende karakter og under alle omstændigheder for uregerlige og radikale til at kunne gavne arbejderklassens enhed og endemål. På DKP's 1969 kongres var der således meget lidt af fejre, for på trods af en bemærkelsesværdig venstredrejning blandt ungdommen, så stod DKP svækket, bl.a. som en følge af de utallige fraktionsstridigheder og andre politiske børnesygdomme som '68-

oprørene havde trukket med ind i venstrefløjens bevægelser og organisationer.

Alligevel skete der i perioden en vis opblødning i Den Gamle Venstrefløjens organisationer og parti, ikke mindst i Socialdemokratiet, hvor en ny generation af yngre politikere steg til tops. Men man kan vel næppe gøre Anker Jørgensen til et produkt af '68-oprøret. Derfor kan man spørge sig selv, om disse ændringer ikke ville have fundet sted alligevel – med eller uden et særligt 1968?

På trods af arbejderungdommens uforståenhed overfor 68'erne og deres politiske projekter, så var der trods alt en vis interesse i dele af oprøret. Under en samtale med undertegnede, berettede en nu afdød kommunistisk værftsarbejder, der havde taget en pause fra sit arbejde på Svendborg Skibsværft, for i 1969 at arbejde på B&W, at han og kammeraterne såmænd ikke var uinteresserede i, hvad der foregik dengang. Som gode kommunister følte de sig forpligtiget til at bakke op om demonstrationerne mod Vietnamkrigen, men reelt havde de andre grunde til periodevist at gå med på gaden. Ifølge værftsarbejderen deltog der nemlig mange kønne piger i demonstrationerne, hvilket kombineret med øl og gang i gaden var en stærk drivkraft for hans og de andre unge arbejderes nysgerrighed. Omvendt havde de meget lidt forståelse for "de langhårede" og hele flowerpower kulturen. Beretningen tegner et meget fint billede af det begrænsede samspil imellem arbejderklassen og 68-avantgarden – et samspil, der tilsyneladende mest gjorde sig gældende på det reproduktive område.

Tilbage står det faktum, at

1968 i dag bliver enten hyldet eller fordømt i de borgerlige medier. Nogle gange flyder afstandtagen og hyldest sammen på bedste skizofrene beskub jf. enkelte fremtrædende 1968'eres behov for at ligge afstand til fortidens politiske sider af oprøret. Om disse forhenværende oprører, som en historikerkollega ikke uden humor berettede, "er vendt tilbage til den livsfilosofi, som de i deres barndom lyttede til fra deres bedstefars købmandsdisk", det skal jeg ikke gøre mig klog på. Jeg skal blot konstatere, at året 1968 fylder voldsomt meget taget i betragtning, at oprøret politisk, socialt og økonomisk efterlod det danske samfund stort set uberørt.

Ikke mindst fylder årstallet meget taget i betragtning, at majoriteten af den danske befolkning, arbejderklassen, hverken var inviteret eller ønskede at deltage i fornøjelighederne. Ironien er, at både de tilbageværende venstreorienterede 68'ere og de ikke så få, der efterhånden er marcheret højre om, alle er enige om, at 1968 var af afgørende og stor betydning for nutidens Danmark – om end med skiftende positivt eller negativt fortegn.

1968 skal i dag tilpasses den dominerende borgerlige tidsånd, og derfor er der behov for at konstruere et "ondt/politisk/totalitaristisk" og et "godt/kulturelt/individuel" 1968. Det betyder, at de elementer, der reelt var politisk samfundsforandrende, bliver udskilt og udskældt som have værende i alliance med Pol Pot, Ulrike Meinhof og Gulag, eller rubriceret som munkemarxister og rundbordspædagoger (hvad der er værst er uvist!). Omvendt bliver de borgerligt mere spiselige kulturelle elementer, der bidrog til at reforme-

re og dermed skabe trivselsvilkårene for nutidens individualistiske og kreative neoliberale samfund, hyldet og holdt i hævd.

Paradoksalt nok, så holder betydelige dele af højrefløjens i dag fast i en grundlæggende opfattelse af 1968 som værende skyld i alskens moralsk og værdimæssigt forfald i dagens Danmark. Omvendt kunne det bemærkes, at vores samtid sandsynligvis slet ikke ville have været så individualistisk, materialistisk og i det hele taget borgerlig, hvis det netop ikke havde været for oprøret i 1968.

Netop begivenhederne i 1968 reformerede, smidiggjorde og tilførte ilt til et tiltagende fastlåst og selvdestruktivt kapitalistisk system – ikke mindst hvad angik kulturen og den enkelte borgers opfattelse af sin egen rolle i det borgerlige demokrati. Østblokken fik ikke lov til at opleve en lignende saltvandsindsprøjtning, hvilket ikke var uden betydning for kommunismens kollaps 21 år efter. Paradokset er til at tage og føle på; selv samme kapitalistiske system og borgerlige demokrati som (nogle af) ungdomsoprørerne indædt kæmpede for at afskaffe, var de i sidste instans selv med til at redde.

Den ambitiøst anlagte lange march gennem institutionerne havde dermed overset 1968-individets langt mere kortsigtede stræben efter magt og privilegier. Men hvad så med arbejderklassen? Jo, arbejderens skepsis overfor "de langhårede" viste sig ganske fornuftig. Efter støvet havde lagt sig, så stod den kapitalistiske stat der stadigvæk, og proletariatets selvudnævnte avantgarde sad nu i solide stillinger og forvaltede den ellers udskældte borgerlige stat. Post-1968 samfundet stod nu styrket

med støtten fra en ny kreativ klasse.

Dermed er vi tilbage ved begyndelsen. Måske har de to forhenværende og pt. indflydelsesrige VS'ere på finurlig vis ret, når de mener, at de ikke har forrådt deres ungdoms idealer og Anders Foghs Danmark dermed må være realiseringen af '68-utopierne. Om ikke andet, så arbejdes der intensivt på at skabe en historisk fortælling, der tilgodeser sådan en historisk tolkning.

Under alle omstændigheder var arbejderne i 1968 statister i en anden klasses oprør, og det er de historiografisk set stadigvæk. Selvom der gerne ønskes tillykke til fødselaren, så kan det undre, hvor arbejderklassens invitationer blev af, og om 1968 derfor med arbejderhistoriske briller i det hele taget er et særligt vigtigt år at holde i hævd?

Chris Holmsted Larsen

Socialismens udvikling fra utopi til nødvendighed

I sin kommentar i nr. 1, 2008 til min artikel i nr. 2, 2007 behandler Martin Paldam to emners dels socialistiske og kapitalistiske "tvillinger", dels "socialismens rædsler". Det første skal bevise socialismens økonomiske umulighed, det andet dens politiske do. Sjovt nok nævnes Gorbatjov overhovedet ikke til trods for, at formålet med min artikel var at afklare, hvorfor Gorbatjovs reformer kuldsejlede. Visionen bag reformerne var et socialistisk samfund, hvorved Gorbatjov og jeg forstår et samfund med

– demokrati og frihedsrettigheder,
 – lighed gennem solidarisk, statslig omfordeling uden nogen økonomisk magtelite af store formuebesiddere,
 – økonomisk velstand med en kombination af planøkonomi og markedsøkonomi, dvs. en balance mellem individuelle beslutninger i markedet og kollektive beslutninger i den politiske proces.

Der er dog ingen tvivl om, at Martin Paldams indlæg skal forstås som en advarsel imod netop dette, imod ethvert forsøg på socialisme, som ifølge Martin Paldam uvægerligt vil ende med økonomisk og politisk katastrofe.

Socialismens politiske umulighed

Martin Paldams ejendommelige, generelle teori om totalitære systemers skift mellem hårdt tyranni og blødt gerontokrati er irrelevant, og påstanden om, at Brezjnevs, Andropov og Tjernenko (der i modsætning til Gorbatjov nævnes, endda med fornavne) skulle være mine helte, er forkert. Mere jordnært, historisk må det konstateres, at de blev efterfulgt af Gorbatjov, der hverken var tyrann eller gerontokrat. Martin Paldam erkender optimistisk, at "Ruslands vej mod demokrati har dog været langsommere, end jeg forudså" (Paldam, 2008:132), idet han havde tillid til Putin som "en populær præsident, der passer sit arbejde" samt en vis forståelse for Putins "tiltag for at bringe den mest kritiske del af pressen under kontrol" (Paldam, 2002:136,137).

Er socialismens rædsler et argument imod enhver form for socialisme? Er kapitalismens rædsler en grund til at afvise en

hver form for markedsøkonomi? Næppe. For det første har man da lov at håbe på, at begge slags rædsler kan begrænses. For det andet eksisterer der stadig eksempler på bedre, tredje veje, nemlig vores egen socialdemokratiske velfærdsstat, som stærke kræfter dog arbejder på at få afviklet, og det store problem for mig er at forstå hvorfor. Derfor har indlægget lige foran Martin Paldams i nr. 1, 2008 mere med mit problem at gøre, end Martin Paldams har, nemlig Søren Kolstrups indlæg om 1990'ernes markedsførelse og velfærdsstatens svækkelse. Årsagerne til udviklingen i Danmark og i Rusland i 90'erne er beslægtede. I begge tilfælde skal de søges i en ideologisk bølge, dvs. en kombination af skift i politiske holdninger og skift i opfattelsen af virkeligheden; som politisk mål er solidariteten blevet svækket (eller erstattet af en letsindig tiltro til, at de sociale goder er en selvfølge); som verdensanskuelse opfattes enhver form for omfordeling og planøkonomi som en hindring for velstand. I Rusland blev ideologien godt hjulpet på vej af en skare unge, smarte økonomer, som foregøglede russerne guld og grønne skove, hvis de blot ville forære folkets ressourcer som privatejendom til en styrende rig overklasse, og som Aleksandr Rutskoj omtalte som "unge fyre i lyserøde underbukser, røde skjorter og gule støvler" (ikke "lyserøde shorts", som jeg fejlagtig skrev i min artikel (p 9), men "lyserøde underbukser" (podshanniki)).

Socialismens økonomiske umulighed

Men er det rigtigt, at planøkonomi er en økonomisk umulighed? Martin Paldams forsøg på at be-

vise det ved at sammenligne kapitalistiske og socialistiske "tvillinger", som er blevet historisk adskilt, er utilstrækkeligt. Når man undersøger noget, der som økonomisk vækst har mange, komplicerede og indbyrdes forbundne årsager, må alle årsagerne og hele det empiriske materiale betragtes samlet; det er elementær statistisk metode (Aage, 2002). Der er udført meget omfattende empirisk forskning, men resultaterne er magre i den forstand, at der ikke er fundet særlig stærke sammenhænge. Økonomisk vækst er fx ikke korreleret med demokrati; hvis der er en sammenhæng, er den svagt negativ (Barro, 1997). Blandt de mere robuste determinanter for vækst er absolut breddegrad, dvs. afstand fra ækvator – med Singapore som en markant undtagelse. Der er ikke nogen synderlig sammenhæng mellem økonomisk vækst og økonomisk system, og i 1989 konkluderede en velanskrevet amerikansk lærebog, at "... the growth rates of capitalism and planned socialism have been quite similar over the entire postwar period" (Gregory & Stuart, 1989:414; jf. Aage, 2004:11).

Det er heller ikke sådan, at ulighed fremmer den økonomiske vækst. Tværtimod er der en vis negativ sammenhæng mellem ulighed og vækst, også i transitionslandene (Sukiassyan, 2007). Det er kort sagt en myte, at enhver form for planøkonomi og omfordeling altid er uforenelig med en velfungerende økonomi. Sandheden er, at der vides meget lidt om, hvorfor der opstår økonomisk vækst nogen steder og ikke andre steder.

Selv om de økonomiske "tvillinger" er et dårligt grundlag for generaliseringer, er de naturlig-

vis interessante som udgangspunkt for en detaljeret, historisk diskussion af årsager og mekanismer i konkrete tilfælde. Helt konkret er det fx forbavsende, at Kina frem til 2006 anføres som eksempel på en socialistisk lavvæksttvilling. For det første slår den økonomiske vækst i Kina siden 1978 formentlig alle rekorder i omfang, varighed og hastighed og er i øvrigt et paradoks, fordi en række institutioner, som normalt anses for nødvendige (men ikke tilstrækkelige) betingelser for en velfungerende markedsøkonomi, er svagt udviklet i Kina, navnlig privat ejendomsret, retsstat og klare politiske spilleregler (Jefferson, 2008). For det andet er det ikke helt oplagt at karakterisere Kina som socialistisk, medmindre enhver nok så diffus form for statsindblanding i økonomien straks udløser prædikatet "socialisme". Moralen er vel nærmest, at kraftig økonomisk vækst ikke kan udelukkes, heller ikke i et fascistisk diktatur.

Socialismens nødvendighed

Martin Paldam opfordrer mig til at udvise større ydmyghed, og det tager jeg gerne til mig, men jeg afviser hans begrundelse, nemlig at jeg har "en dårlig evne til at forudsige". Sagen er, at jeg ikke har nogen som helst evne i den retning. Det har Martin Paldam heller ikke. Den findes nemlig slet ikke.

Hvad der findes, er gode og dårlige og navnlig manglende argumenter, og jeg har uden tvivl sagt den gang, at Martin Paldams generelle og luftige systemfremskrivninger var dårlige argumenter. Det er de stadigvæk. (Det må vel også krediteres mig som en vis form for ydmyghed, at jeg nøjedes med at sige det uden at

fremkomme med bombastiske, skriftlige prognoser).

Kriteriet for, om en prognose er god eller ej, er som bekendt ikke, om den tilfældigvis går i opfyldelse, men om den viden, der var til rådighed, da prognosen blev lavet, blev anvendt på en fornuftig måde. Det indgik ikke blandt Martin Paldams argumenter, at olieprisen ville stige fra et lavpunkt på \$20 pr. tønde i 2001 til \$135 i maj 2008. "Oil and gas have been the foundation of the regime of Vladimir Putin" ... "The flow of petrodollars has created a sense of stability, masked economic woes and given Russia more clout on the world stage". Andelen af olie og gas i det russiske BNP er fordoblet siden 1999 og udgør nu 30% af BNP, 50% af statsbudgettet og 65% af eksporten (*The Economist*, 10 May 2008, pp 67-68, 31 May 2008, p 79).

Prognoser for fremtidig vækst er meget problematiske. Hvis man tror, at der findes indsigtfulde økonomer, som har et overblik over, hvad fremtiden vil bringe, og hvordan verden vil udvikle sig, så tror man fejl. Der er absolut ingen, som har en klar og begrundet opfattelse af det.

Velfærdskommissionen fik jo den opgave at udstikke udviklingslinjer for velfærdsstaten på meget langt sigt og var derfor nødt til at gøre sig nogle overvejelser om den fremtidige økonomiske vækst. Kommissionen regnede med, at produktiviteten ville stige med 2% om året i de næste 40 år, hvilket kan være en udmærket forudsætning for hypotetiske beregninger. Men så tilføjede Velfærdskommissionen, at "det er veldokumenteret" (Andersen & Pedersen, 2005:191), og det er lodret forkert. Det er grebet ud af luften – med hen-

visning til nogle historiske erfaringer, som desværre ikke kan ekstrapoleres. Det samme gælder den engelske Stern-rapport om global opvarmning, som antager en årlig BNP-vækst på 1.3% (Stern, 2007:161).

Nu vil jeg så alligevel fremsætte en prognose, nemlig den, at socialisme, planøkonomi og solidarisk omfordeling bliver nødvendige i fremtiden. Ingen kunne i 2001 vide, at olieprisen ville nå \$135 i maj 2008, for det afhænger af, præcis *hvor* nærsynet markedet er (og det er *meget* nærsynet). Hvad man kunne vide var, at prisen ville stige og gøre det ret snart, fordi efterspørgslen stiger, mens udvindingen bliver stadig vanskeligere. Socialismens nødvendighed udspringer af vor tids to store udfordringer: den globale ulighed og de globale ressource- og miljøproblemer.

Hvad Velfærdskommissionen mente, var selvfølgelig, at væksten hidtil har været 2% om året, og at det vil fortsætte. Det første passer for det 20. århundredes vedkommende, hvor den globale produktion (BNP) pr. indbygger ganske rigtigt voksede kraftigt, nemlig med en faktor 5 (1.6% om året). I Danmark er BNP pr. indbg. vokset med en faktor 7.6 (godt 2% om året). At det vil fortsætte, forekommer usandsynligt. Væksten i det 20. århundrede er historisk exceptionel. Før år 1000 var der ingen vækst i det globale BNP pr. indbg.; i de følgende 800 år var væksten 0.05% om året, og i perioden 1800-1900 ca. 1% om året. Siden er verdens befolkning øget fra 1.6 mia. i år 1900 til 6.1 mia. i år 2000; verdens totale BNP er vokset med en faktor 17 (knap 3% om året), energiforbruget med en faktor 12 (halvdelen af den oprindelige oliebeholdning

er brugt), og vandforbruget med en faktor 9 (1/3 af de samlede ressourcer udnyttes). (Maddison, 2003; McNeill, 2001). En gentagelse af det 20. århundredes vækstrater er fysisk umulig.

Miljøproblemer er ikke noget nyt; de har fulgt os fra første færd. Fødevareknaphed har fået os til at bebo de mærkeligste steder på kloden, til at spise korn og til at slå hinanden ihjel. Heller ikke miljøkatastrofer er nogen nyhed. Et eksempel er udbredelsen af sumpe og ørkener i antikken, ikke mindst i Nordafrika. Tidligere tiders miljøkatastrofer var ikke som nutidens i global skala om end alvorlige nok for dem, de ramte (Diamond, 2005). Tilsyneladende er der i den menneskelige natur nedfældet en utrolig letsindighed og mangel på langsigtet omtanke. Man kan også formulere det positivt som en imponerende evne til at fortrænge uoverskuelige problemer, som der altid har været rigeligt af, og koncentrere sig om at lave noget mere eller mindre fornuftigt.

Velfærdskommissionens regneøvelser kan være udmærkede, men de er ikke andet end regneøvelser baseret på en mængde antagelser, som ingen kan have en velbegrunder mening om. Regneeksempler (og teoretiske konstruktioner) uden jordforbindelse er et ejendommeligt særkende for samfundsvidenskaberne. Man kan dog sige noget med sikkerhed om procentvis (eksponentiel) vækst: for det første, at det efterhånden vil gå meget stærkt, og for det andet, at det holder op; spørgsmålet er alene, hvornår og hvordan.

Situationen kalder på mental omstilling. Vi skal tage stilling til helt uvante spørgsmål og nå frem til fælles holdning og an-

svar og afveje vores egen velfærd med alle klodens andre menneskers og tillige med fremtidige generationers. I hvert fald drejer det sig om politik. Man kan sige meget godt om det frie marked, men det her ligger uden for dets rækkevidde (Page, 2005; Aage, 1984; Aage, 2008). Netop fordelings- og miljøspørgsmål er to klassiske eksempler på markedsfejl i økonomiske lærebøger. Langsigtet omtanke er ikke markedsmechanismens stærke side. Det er uforståeligt, at markedsliberalistisk ideologi står så stærkt netop nu sammenlignet med 60'erne.

Den uvisse fremtid er et fælles, politisk ansvar, og der er ingen samfundsvidenskabelige autoriteter, som man kan forlade sig på. Menneskeheden tumler af sted i blinde, som den altid har gjort, men hastigheden slår alle historiske rekorder.

Hvis Velfærdskommissionens 2% om året holder ud i al fremtid, kan vi ånde lettet op. Hvis ikke, må vi tage en dyb indånding og se truslerne i øjnene. Hvem tror i ramme alvor, at BNP vil fordobles i de næste 35 år og 8-dobles i de næste 100 år? Vi står over for en omstilling fra olieøkonomi til noget endnu ukendt i en verden præget af befolkningsvækst, fattigdom og skærpet kamp om ressourcerne.

Marx og Engels mente (lige som Martin Paldam), at kapitalismen havde potentiale til at skabe materiel overflod, som så igen var den videnskabelige betingelse for socialisme, lighed og demokrati, der ville fjerne alle politiske og sociale problemer fra jordens overflade. De mente (i modsætning til Martin Paldam), at

Kommunismen som positiv ophævelse af privatejendommen i dens

egenskab af *menneskelig fremmedgørelse* ... er den *sande* opløsning af konflikten mellem menneske og natur og mellem menneske og medmenneske ... Den er løsningen på historiens gåde, og den er sig bevidst som denne løsning. (Marx & Engels: Werke, Ergänzungsband: 1.536).

Forude så de ingen ressourcebegrænsninger for den økonomiske vækst. Marx, Engels og Martin Paldam fik ret i 150 år (og Malthus fik uret), men deraf kan ikke udledes noget om de næste 150 år. Perioden for munter, ureguleret, kapitalistisk vækst à la Martin Paldam er ved at slutte. De forrige Tider er forsvundne. Grænserne er nu rykket så nær, at de ikke kan overses, uden at der dog er skabt overflod i den forstand, at alle materielle behov er blevet mættet. Nutidens socialister må derfor snarere konstatere, at lighed og demokrati ikke kan forventes som en ledsagende omstændighed til en fortsat teknisk udvikling, som vil kunne løse alle materielle problemer, men må opfattes som et middel, der er nødvendigt for at afværge konflikterne og forhindre den katastrofe, som bliver stadig mere overhængende på grund af skærpelsen af det ældgamle og fundamentale problem, som menneskeheden med vekslende held har kæmpet med gennem hele sin historie: at opnå balance mellem for det første forsyningen med varer C i gammel tid først og fremmest fødevarer C, for det andet befolkningens størrelse og endelig for det tredje miljøets kapacitet til at opretholde produktionen (Ponting, 1991:17).

Hvis man ikke skal falde tilbage på de traditionelle regulatorer, hungersnød, epidemier, folke-

vandringer og krige, må det erkendes, at bestandigt voksende materiel produktion ikke er midlet til at løse problemerne ved socialisme, lighed og demokrati. Det er omvendt: socialisme, lighed og demokrati er midler til at løse problemer og konflikter, som følger af den materielle produktions begrænsninger. Socialisme er ikke en økonomisk umulighed, som Martin Paldam hævder, men en økonomisk nødvendighed. Og om Marx' opfattelse af forbindelsen mellem socialisme og overflod kan man i vor tid bruge den gamle paradoksmagers egne ord: "Hos ham står den på hovedet" (Marx, 1867:105).

Litteratur

- Andersen, T.M. & Pedersen, L.H.: "Demografi, velstands-dilemmaer og makroøkonomiske strategier". Nationaløkonomisk Tidsskrift 143 (november 2005, nr. 2):189-229.
- Barro, R.J.: Determinants of Economic Growth. A Cross-Country Empirical Study. Cambridge, Mass.: The MIT Press 1997.
- Diamond, J.: Collapse: How Societies Choose to Fail or Succeed. London: Allen Lane 2005.
- Gregory, P.R. & Stuart, P.C.: Comparative Economic Systems. (3rd ed.). Boston: Houghton-Mifflin 1989.
- Jefferson, G.H.: "How Has China's Economic Emergence Contributed to the Field of Economics?" Comparative Economic Studies 50 (June 2008, No. 2):167-209.
- Kolstrup, S.: "1990'ernes markedsgørelse førte til den universalistiske velfærdsstats svækkelse, ikke dens styrkelse". Arbejderhistorie (april 2008, nr. 1):128-130.
- Maddison, A.: The World Economi. Historical Statistics. Paris: OECD 2003.
- Marx, K. & Engels, F.: Werke. Berlin: Dietz Verlag 1963-68.
- Marx, K.: Kapitalen, bd. 1 (1867). København: Rhodos 1970-72.
- McNeill, J.: Something New under the Sun. An Environmental History of the Twentieth Century. London: Penguin 2001.
- Page, S.E.: "Are We Collapsing? A Review of Jared Diamond's *Collapse: How Societies Choose to Fail or Succeed*". Journal of Economic Literature 43 (December 2005, No. 4):1049-1062.
- Paldam, M.: Udviklingen i Rusland, Polen og Baltikum – lys forude efter ændringen af det økonomiske system. Aarhus: Aarhus Universitetsforlag 2002.
- Paldam, M.: "En historie om adskilte tvillingelande mv.". Arbejderhistorie (april 2008, nr. 1):130-132.
- Ponting, C.: A Green History of the World. Harmondsworth: Penguin 1991. (dansk udgave: Schønberg 1992).
- Stern, N. (ed.): The Economics of Climate Change (The Stern Review, HM Treasury Independent Review). Cambridge: Cambridge University Press 2007.
- Sukiassyan, G.: "Inequality and Growth: What Does the Transition Economy Data Say?" Journal of Comparative Economics 35 (March 2007, No. 1):35-56.
- Aage, H.: "Economic Arguments on the Sufficiency of Natural Resources". Cambridge Journal of Economics 8 (March 1984, No. 1): 105-113.
- Aage, H.: "Nu og da forbigående støvregn, som har forårsaget visse oversvømmelser". Nationaløkonomisk Tidsskrift 140 (oktober 2002, nr. 2):206-214.
- Aage, H.: "Kapitalismens triumftog i Rusland og Østeuropa". Ar-

bejderhistorie (april 2004, nr. 1):1-20.

· Aage, H.: "1989: revolutionen, fjernsynet og arbejderbevægelsen". Arbejderhistorie (oktober 2007, nr. 2):1-23.

· Aage, H.: "Economic Ideology on the Environment – from Adam Smith to Bjørn Lomborg" Fremkommer i Global Environment 2008.

Hans Aage

LO og Solidarnosc – en replik til John Svenningsen

Arbejderhistorie nr. 1, 2008, kommenterer John Svenningsen (JS) min artikel "LO og Solidarnosc, 1968-1989. Så nær og dog så fjern?"¹ Jeg er naturligvis glad for, at JS efter alt at dømmes i det væsentlige deler min opfattelse af LO's rolle, samt at han fremkommer med en række betragtninger, der falder fint i tråd med artiklens indhold. Hans indlæg indeholder imidlertid tre konkrete forbehold, som jeg ganske kort skal kommentere.

1) Han mener, at det er "en svagthed," at jeg "ikke forsøger at klargøre hvad Solidarnosc ønskede af ekstern politisk støtte og økonomisk hjælp." Hertil må siges, at formålet med artiklen på ingen måde var at "vurdere, om LO og andre levede op til [Solidarnosc's forventninger]" (JS, s. 133). Det er da rigtigt, at jeg henviser til andre landes indsats, men der er intet til hinder for at gennemføre en sammenligning af forskellige vestlige fagforeningers støtte uden at inddrage de polske forventninger.² JS har naturligvis ret i, at det vil være interessant at få afklaret,

hvilke ønsker Solidarnosc egentlig havde, samt, vil jeg tilføje, hvorledes man vurderede den hjælp, man modtog fra Vesten. Det er da også derfor, at jeg i min diskussion af kildegrundlaget påpeger det ønskelige i at inddrage polsk arkivmateriale samt henviser til de få polske vurderinger, jeg har fundet af den danske hjælp (BB, s. 71). Men en fyldestgørende redegørelse for Solidarnosc's vurdering af den vestlige hjælp er ikke gjort med et par mere eller mindre tilfældige citater. Reelt er der tale om et helt forskningsemne i sig selv. Solidarnosc var ikke en enheds-aktør, og der var næppe nogen i den polske fagbevægelse, der besad et egentligt overblik over den samlede vestlige hjælp. Af samme årsag vil vurderingerne af den udenlandske hjælp utvivlsomt være mange og ikke altid harmonere. I princippet var Solidarnosc repræsenteret i Vesten af et kontor i Bruxelles, ledet af Jerzy Milewski. Men der var mange andre kontakter og kommunikationskanaler mellem den uafhængige polske fagbevægelse og diverse vestlige organisationer. Det til dato eneste forsøg på at indkredse Solidarnosc's vurdering af bistanden er Idesbald Goddeeris' nyligt udkomne "Western Trade Unions and Solidarnosc: A Comparison From a Polish Perspective."³ Det kan i øvrigt nævnes, at denne artikel, der fokuserer på Jerzy Milewski's opfattelse af situationen, anfører Danmark som et af de lande, hvor fagbevægelsen var tilbageholdende over for Solidarnosc. Som det fremgår af min artikel, er jeg ikke enig i denne konklusion. Men den bekræfter min vurdering, at Danmark ikke befinder sig i samme kategori som de me-

re entusiastiske franskmænd eller italienere.

2) JS betegner det som en "unøjagtighed" når jeg anfører, at "LO-formand Thomas Nielsen var en af de mest fodslæbende, da den italienske kommunistisk orienterede fagforening CGIL i 1975 blev optaget i den ny-dannede Europæiske Faglige Samarbejdsorganisation (EFS, 1973)." Han konkretiserer sin kritik således: "Sagen var den enkle, at dansk LO bad CGIL afklare deres holdning til de internationalt anerkendte faglige rettigheder og til en demokratisk samfundsopfattelse. CGIL havde tidligere som medlem af den kommunistiske faglige verdensinternationale, WFTU, forsvaret at disse rettigheder kunne tilsidesættes i lande med en kommunistisk samfundsorden. CGIL bekræftede, at de havde skiftet holdning, og var i overensstemmelse med EFS værdigrundlag." Det er imidlertid vanskeligt at se, hvorledes JS's redegørelse modsiger min. Det er naturligvis korrekt, som JS påpeger, at CGIL blev optaget i 1975 (det fremgår da også af min artikel), samt at Thomas Nielsen tilsluttede sig denne beslutning. Men i udgangspunktet var han blandt de mest skeptiske, da optagelsen af CGIL blev diskuteret i EFS-regi i 1974.⁴ Såfremt JS vitterligt mener (for det fremgår ikke utvetydigt af hans kommentar), at det ikke er korrekt, at Thomas Nielsen var mere skeptisk end de fleste øvrige medlemsorganisationer, må vi nok afvente en granskning af bl.a. EFS's arkiver, før vi kan komme det nærmere.

3) JS betegner det som unøjagtigt (efterfølgende bliver dette

dog ændret til: "ikke fyldstgørende") når jeg skriver følgende: "Efter Warszawapagt-landenes invasion i Tjekkoslavakiet i 1968 lagde Thomas Nielsen den officielle sovjetiske fagforening på is. Og dér forblev den i hele hans formandstid."⁵ I sin uddybende kommentar anfører han eksempler på kontakter i to multilaterale sammenhænge, der imidlertid ikke modsiger min udlægning. Nu kan man naturligvis diskutere forskellige mulige tolkninger af udtrykket "at lægge på is," men på baggrund af såvel interviews (med JS og Kjeld Åkjær) og det tilgængelige arkivmateriale har jeg måttet konkludere, at der fra 1968 og op igennem Thomas Nielsens formandsperiode ikke var nogen officiel bilateral kontakt mellem LO-toppen og VZSPS' ledelse, og at dette var resultatet af en beslutning truffet af Thomas Nielsen som reaktion på Warszawapagt-landenes invasion af Tjekkoslavakiet. Som nævnt i min artikel, er LO dog i hele perioden åben over for "mere eller mindre uformelle kontakter med de fleste af [østlandene] i form af møder, delegationsudvekslinger eller ambassadebesøg – både i Thomas Nielsens formandstid og efterfølgende" (BB, s. 59).

At de sovjetiske repræsentanter i højeste grad følte sig ignoreret af

LO i Thomas Nielsens formandstid fremgår bl.a. af følgende. I 1982 beklagede formanden for det sovjetiske landarbejderforbund fraværet af kontakter mellem dansk og sovjetisk LO, men lagde op til at Thomas Nielsens afgang som LO-formand havde skabt en ny og forhåbentlig gunstigere situation for udviklingen af forbindelser mellem de to organisationer.⁶ Og frem til 1984 gjorde "sovjetisk LO" det "ved adskillelige lejligheder" klart, "at man ønsker kontakt med [LO]."⁷ På LO's forretningsudvalgmøde den 17.2. 1984 kunne næstformanden, Finn Thorgrimson, oplyse "at LO havde fået henvendelse fra sovjetisk LO om at få genetableret de tidligere kontakter. I 16 år har der ikke været en direkte kontakt mellem sovjetisk og dansk LO. LO's daglige ledelse indstiller nu, at LO sender en indbydelse til formanden for sovjetisk LO, om at komme til Danmark som leder af en delegation. [?] FU godkendte dette."⁸ Da JS i september 1984, rejste til Moskva, udtalte hans sovjetiske samtalepartner, at det var "beklageligt [?] at der var gået så mange år hvor der ikke havde været – som det udtryktes – normale kontakter mellem VZSPS og dansk LO."⁹

Bent Boel

Noter

1. Redaktionen for *Arbejderhistorie* beklager, at det afsluttende spørgsmålstejn i overskriften ved en fejltagelse blev udeladt, da Bent Boels artikel udkom i 2007-2 nummeret.
2. Se fx Stefan Berger, "Solidarnosc, Western Solidarity and Détente: A Transnational Approach," *European Review*, Vol. 16, No. 1, 2008, s. 75-84.
3. Idesbald Goddeeris, "Western Trade Unions and Solidarnosc: A Comparison From a Polish Perspective," i: *The Polish Review*, Vol. 52, No. 3, 2007, s. 320.
4. Interview med Kaare Sandegren (10.10. 2006).
5. Se fx ABA, LO arkiv, kasse (ks) 2214, FU-møde 2.3. 1984.
6. ABA, LO arkiv, ks 3093, Kjeld Åkjær til Knud Christensen, 23.9. 1982, Besøg af russiske landarbejdere den 17.9. 1982 i LO (besøget fandt sted på SID's initiativ). Jvf. også: ABA, LO arkiv, ks 3086, John Svenningsen til Knud Christensen, 19.9. 1984, Vedr. rapport fra besøg i Sovjetunionen 8.9.-11.9. 1984.
7. ABA, LO arkiv, ks 3085, Peer Carlsen til Knud Christensen og Finn Thorgrimson, 13.2. 1984, Vedr. invitation til sovjetisk LO.
8. ABA, LO arkiv, ks 2214, Protokol for FU-møde den 2.3. 1984.
9. ABA, LO arkiv, ks 3086, John Svenningsen til Knud Christensen, 19.9. 1984.